

Historia Żydów w Polsce – krótki wykład. Część 14

Pogromy i antysemityzm

Przełomowym wydarzeniem w dziejach Żydów wschodnioeuropejskich stała się fala pogromów, która przetoczyła się przez Rosję w 1881 roku po tym, gdy cesarz Aleksander II poniósł śmierć z rąk zamachowców-anarchistów, wśród których była Żydówka. Odpowiedzią rządu carskiego było oskarżenie o zamach Żydów i wprowadzenie w 1882 roku restrykcyjnych "praw majowych", po których nastąpiły kolejne, w tym wygnanie Żydów z rosyjskich miast i ograniczenie ich przyjmowania na uniwersytety. Poza nielicznymi wyjątkami, ukazy te nie dotyczyły Królestwa Polskiego, nie wpłynęły też znacząco na emancypację zamieszkujących tam Żydów.

W ciągu kolejnych dziesięcioleci władze carskie zrezygnowały z „cywilizowania” Żydów, czyniąc z nich w zamian kozłów ofiarnych dla powszechnego niezadowolenia z niepowodzeń ekonomicznych i politycznych w kraju. Carowie Aleksander III, Mikołaj II i ich otoczenie było zajadłymi antysemitami; na przełomie wieku w Paryżu agenci ochrony sfabrykowali słynne Protokoły Mędrców Syjonu, najbardziej szkodliwy przykład propagandy antysemickiej, jaki kiedykolwiek powstał. Nastąpiły kolejne, bardziej krwawe fale pogromów: w Kiszyniowie w 1903 roku zabito 50 Żydów; w trakcie rewolucji 1905 i w 1906 roku kilkaset osób straciło życie w Odessie, Białymstoku i innych miastach. Do wielu aktów przemocy dochodziło na Ukrainie, było też kilka pogromów na mniejszą skalę w Królestwie (np. w 1881 roku w Warszawie), a także w mniejszym stopniu w Galicji.

Od połowy XIX wieku, w miarę jak Żydzi uzyskiwali formalną emancypację i zaczęli się przekształcać z grupy wyznaniowej we współczesny naród polityczny, pojawił się nowy rodzaj antysemityzmu, zwany nowoczesnym. Był on wymierzony przeciwko Żydom jako głównym rywalom w społeczeństwie kapitalistycznym i przeciwko ich rosnącej obecności w życiu politycznym.

Powstanie nowoczesnych państw narodowych i rozwój świadomości narodowej doprowadziły do wzrostu ideologii nacjonalistycznych, które często wykorzystywały antysemickie hasła. Wraz ze wzrostem przemocy antyżydowskiej i politycznego antysemityzmu nie tylko w Rosji, ale i we Francji, w Niemczech i w innych krajach europejskich, antysemityzm zaczął się rozwijać także na ziemiach polskich. Wzrost antysemityzmu towarzyszył zastępowaniu odwiecznego porządku feudalnego przez agresywny kapitalizm i rosnące zaangażowanie mas w politykę nacjonalistyczną. Stereotyp Żyda jako truciciela i odwiecznego wroga Polaków sięgał do dyskursów z XVII wieku i wcześniejszych. Poczynając od lat 70. XIX wieku coraz częściej określa się Żydów w publicznych dyskusjach jako niezdolnych do stania się Polakami „wrogów” i „obcokrajowców”. Takie poglądy propagowało wielu przedstawicieli rosnącej warstwy inteligentów, takich jak dziennikarze, pisarze, prawnicy, nauczyciele, działacze polityczni i duchowieństwo. Wśród nich byli: Jan Jeleński (1845-1909), od 1883 roku wydawca gazety „Rola”, który jako pierwszy postulował emigrację Żydów z ziem polskich; Teodor Jeske-Choiński (1854-1920), którego wiele popularnych dzieł, takich jak „Poznaj Żyda”, było skierowanych do lepiej wykształconych czytelników; wreszcie Andrzej Niemojewski (1864-1921), były socjalista, który wyspecjalizował się w przybliżaniu złych stron judaizmu. Poglądy takie popularyzowała szeroko prasa katolicka, jedynie prasa liberalna nie uciekała się do antyżydowskiej retoryki.

W latach 90. XIX wieku, wraz z powstaniem Narodowej Demokracji, antysemityzm stał się znaczącym elementem ideologii polskiej nacjonalistycznej prawicy. Endecja była najbardziej wpływową partią posługującą się antysemitycznymi hasłami, a szczyt jej popularności przypadł na lata 30. XX wieku. Antysemityzm stał się potężnym narzędziem spajającym wyborców, włączając w obręb wspólnoty narodowej, obok szlachty i burżuazji, także chłopstwo, którego świadomość nadal była w większości regionalna. Endecja głosiła ekskluzywny nacjonalizm, który łączył polską narodowość z wyznaniem rzymskokatolickim. Żydzi nie tylko byli z definicji wykluczeni ze wspólnoty narodowej, ale także postrzegani jako główni (obok Niemców) wrogowie narodowych dążeń Polaków. Zdaniem przywódców endecji, Polacy musieli podjąć bezlitosną walkę z Żydami – zarówno ekonomiczną, kulturalną, polityczną jak i moralną.

Po rewolucji 1905 roku endecja stała się bardzo upolityczniona. W 1912, kiedy kandydat PPS pokonał reprezentanta endecji w wyborach o miejsce do czwartej Dumy za pomocą głosów żydowskich wyborców, endecja odpowiedziała wezwaniem do bojkotu żydowskich sklepów, oświadczając, że „nie kupowanie od Żyda” jest „nakazem narodowym”. Był to jedynie przedsmak tego, co czekało Żydów ze strony rosnących w siłę polskich nacjonalistów w niepodległej Polsce dwudziestolecia.

Inne powstające w tym czasie partie także posiłkowały się często retoryką antyżydowską, lecz antysemityzm nie odgrywał głównej roli w ich ideologii. Polska Partia Socjalistyczna, założona przez Józefa Piłsudskiego, całkowicie unikała antyżydowskich sloganów i kontynuowała nastawienie pozytywistów, chętnie przyjmując do grona bojowników o sprawę polską Żydów i przedstawicieli innych narodowości, niezależnie od pochodzenia i wyznania.

Emigracja

W tym samym czasie, kiedy Żydzi masowo przynosili się ze sztetli do dużych miast, rozpoczął się również na większą skalę proces emigracji z ziem polskich. Tak jak w przypadku migracji wewnętrznej, powody były głównie ekonomiczne, choć fale pogromów, zapoczątkowane w 1881 roku, wzmocniły impuls, aby opuścić Europę Wschodnią na zawsze. W latach 1880-1914 ponad 2 mln Żydów wyjechało z Rosji do Europy Zachodniej, Ameryki Północnej i Południowej, Afryki Południowej i Palestyny. Większość z nich, blisko 1,6 mln osiedliła się w Stanach Zjednoczonych, gdzie niespotykany dotąd rozwój przemysłu przyciągał dziesiątki milionów imigrantów ze wschodu i południa Europy.

Emigracja Żydów galicyjskich nie miała aż tak dramatycznego charakteru jak w Rosji i na dużą skalę nastąpiła dopiero w ostatnich latach XIX wieku, w związku z kryzysem gospodarczym, gdy zarówno Żydzi, jak i polscy oraz ukraińscy chłopci dołączyli do masy emigrantów z imperium rosyjskiego. Do 1910 roku z Galicji wyjechało 237 tysięcy Żydów, co stanowiło 30,1% wszystkich galicyjskich emigrantów. Najpopularniejszym ośrodkiem imigracyjnym były Stany Zjednoczone, ale – w przeciwieństwie do wychodźstwa z Rosji – emigracja z Galicji miała w dużej części charakter migracji wewnętrznej. Tylko w Wiedniu mieszkało w 1910 roku 40 tysięcy Żydów galicyjskich. Wielu emigrantom z Galicji udało się też osiąść w innych krajach monarchii habsburskiej i w Berlinie.

W wyniku masowej emigracji powstały wśród diaspory wielkie ośrodki polskich Żydów, przede wszystkim w Nowym Jorku, który stał się największym skupiskiem Żydów na świecie. Żydowski imigranci utrzymywali bliskie kontakty z macierzystymi społecznościami i rodzinami na ziemiach polskich. Na przykład Żydzi w Nowym Jorku założyli kilkadziesiąt organizacji zwanych landsmanschaftami, z których każda utrzymywała kontakt z konkretną lokalną społecznością w Europie Wschodniej.

Artykuły tworzy zespół Wirtualnego Sztetla na podstawie materiałów zgromadzonych przez Stowarzyszenie Żydowski Instytut Historyczny w Polsce na potrzeby Wystawy Głównej Muzeum Historii Żydów Polskich.

<https://sztetl.org.pl/pl/tradycja-i-kultura-zydowska/historia-zydow-w-polsce/historia-zydow-w-polsce-krotki-wyklad-czesc-14>